

УДК 94(497.115)”190” ;
327(470:497.115)”190” ;
341.7(470):323.28(497.11)”190”

Мр Весна ЗАРКОВИЋ*

РУСКЕ ДИПЛОМАТЕ НА УДАРУ АТЕНТАТОРА У КОСОВСКОМ И БИТОЉСКОМ ВИЛАЈЕТУ ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА**

Ајсџиракџи: Анархија и безакоње који су владали у Османском царству крајем XIX и почетком XX века осећали су се у свим областима живота. Последице тога најтеже је осећало православно становништво Старе Србије и Македоније. Међутим, није само обичан свет био изложен безакоњу, већ су то на различите начине осећали и доживљавали и најзначајнији представници Срба и других православних народа. Најбољи пример анархије и безакоња је страдање дипломата који су међународним конвенцијама и уговорима потписаним са Османским царством требали да буду заштићени од свакодневних зулума. Колико је безакоње узело маха на почетку XX века сведочи убиство два руска конзула, Григорија Шчербине и Александра Аркадијевича Ростковског током 1903. године у Старој Србији и Македонији. Аутор у раду даје приказ убиства ова два конзула и ситуације која је до тога довела.

Кључне речи: руски конзули, Г. Шчербина, А. А. Ростковски, Стара Србија, Македонија, Османско царство.

Након Санстефанског мировног уговора од 3. марта 1878. године, кнез Милан Обреновић се окреће Аустроугарској, која је добила мандат да окупира Босну и Херцеговину, и која је, нарочито након Берлинског уговора, уз помоћ осталих великих сила све више испољавала своје тежње да постаје водећа сила на подручју Балкана¹. Све до 1856. године и Париског мира

* Истраживач-сарадник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић, bozar@ptt.rs

** Рад је рађен у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Мејохије* (бр.178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1 Д. Т. Батаковић, „Велике силе, Србија и албанско питање“, у: *Баштина*, св. 7, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина 1996, 185.

водећу улогу у европском делу Османског царства имала је Русија, која је уједно била и заштитница хришћана на Балкану. Велике силе су у очувању Османског царства на Балкану виделе успостављање равнотеже, а Русија, заузета унутрашњим превирањима и ситуацијом на Далеком истоку крајем XIX века, била је у сталној дефанзиви на Балканском полуострву. Зато су и потписани уговори 1897. и 1903. године између Русије и Аустроугарске који су подразумевали *status quo*. Аустроугарска је уочила да преко Србије, Румуније и Бугарске може остварити своје циљеве који би били у супротности са спољном политиком Русије. Истовремено, главну препреку остварењу аустроугарских циљева, који су подразумевали даљи продор на Балкан и у Вардарску долину, представљао је српски живаљ на простору Старе Србије и северозападне Македоније. За остварење овакве аустроугарске политике најподеснији су били Арбанаси, који су се налазили на простору Старе и јужне Србије. Из тог разлога, Аустроугарска је придобијала Арбанасе за себе, који су разна злодела чинили српском народу са тог подручја². Простор између Новопазарског и Приштинског санџака до Скопља, седишта Косовског вилајета, представљао је препреку у остварењу аустроугарских циљева. Италија је, захваљујући ширењу верских мрежа, школа и трговачких испостава, успела да оствари примат и придобије католике Албанце у северним областима албанског приморја. Захваљујући томе, добила је у Аустроугарској новог ривала и зато је склопљен споразум 1897. године, по којем није било дозвољено некој трећој земљи да се меша у албанско питање³.

Рад представника Великих сила био је подељен у две групе: на једној страни су се налазиле Русија и Аустроугарска, а на другој Француска, Енглеска и Италија, чији је утицај на збивања био маргинализован у односу на представнике прве две државе. Иако су представници ове три државе покушавали да се изједначе са првима, нису успевали у томе, не само зато што нису имали пуну подршку својих влада, већ ни генералног инспектора Хилми-паше, којем је више одговарало да изнад себе има контролу двојице, а не пет тугора⁴.

Простор Старе Србије, као и тежак положај Срба који су живели на њему, привлачили су велику пажњу представника руске власти. Заинтересованост за догађаје у Старој Србији навела је Русију на отварање конзулата у овим крајевима, чији су конзули, захваљујући утицају који су имали код

2 Исто, 186-187.

3 Исто, 190.

4 Архив Србије (=АС), МИД ПП, 1903, И/6, бр. 5545, Конзулат Краљевине Србије у Битољу (писар Љуб. М. Михаиловић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије – Београд, ПП Н° 645, 5./18. IX; *Документи о сљобној йолийици*, књ. I, св. I, док. бр. 234, стр. 467-468.

турских власти, посредовали у корист Срба⁵. Нарочито се у заштити Срба истакао руски конзул Иван Јастребов, који је два пута обављао ту дужност у Призрену, и то у периоду од 1870. до 1876. и од 1879. до 1888. године⁶. Улоге и значај руских конзула често су захтевали и хитне интервенције у којима су сами конзули лично посредовали, не чекајући да се ствари решавају дипломатским путем.

Главни такмац и ривал Русије била је Аустроугарска, која је након пораза у Италији 1859. и код Садове у Прусској 1866. године тежиште своје спољне политике усмерила на простор Старе Србије, желећи да преко Косова и Вардарске долине продре до Солуна⁷. У том циљу је Аустроугарска отвараала конзулате, ширећи пропаганду своје државе међу Арбанасима и сузбијајући утицај Србије и Русије. Зато је своју добро планирану и замишљену политику спроводила из три тачке: Пљеваља, седишта својих окупационих трупа за Новопазарски санџак, Скопља, седишта конзулата, и Призрена, седишта конзуларне испоставе⁸. Од стране Аустроугарске био је ангажован и велики број агената који су крстарили Старом Србијом.

Страдање српског народа у европском делу Османског царства поставило је нови, уједно и главни задатак српској влади у Београду, а то је заштита својих сународника. Прве мере које су предузете за поправљање положаја својих сународника било је упознавање европске јавности, а пре свега руске, о положају и значају Старе Србије за српски народ⁹. Следећи значајан корак српска влада је предузела именовањем Стојана Новаковића 1886. године за посланика у Цариграду¹⁰. Новаковић је током рада уочио да је српски народ једино добијао заштиту од руског конзулата у Призрену, који је постојао од 1866. године¹¹. Увиђајући да би отварање конзулата поправило положај, и у неку руку заштитило српско становништво, Стојан Новаковић је своју енергију усмерио у том правцу. Као резултат тог рада је било закључивање конзуларне конвенције Србије и Турске. Иако се на њену ратификацију чекало

5 *Историја српског народа VI/1*, Српска књижевна задруга, Београд 1983, 275 (Н. Ракочевић).

6 О Ивану Степановичу Јастребову види: *Иван Стейанович Јастребов*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996, Историјски институт Српске Академије наука и уметности, Призренски округ, Општина Призрен, Призрен 1997.

7 *Историја српског народа VI/1*, Београд 1983, 275 (Н. Ракочевић).

8 В. Стојанчевић, „Прилике у западној половини Косовског вилајета према извештајима аустроугарског конзула у Скопљу 1900. и 1901. године“, у: *Историјски часопис XII-XI-II* (1961-1962), Историјски институт, Београд, 289.

9 АС, Фонд Ђорђа Поповића-Даничара, рукопис *Сџара Србија од Ђорђа Појовића Даничара*, б.

10 М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Слио, Београд 2003, 81.

11 *Историја српског народа VI/1*, Београд 1983, 275 (Н. Ракочевић).

десетак година, Србија је убрзо почела да отвара своје конзулате, и то у Скопљу и Солуну 1887, и у Приштини и Битољу 1889. године¹².

Србија се, због све лошијег положаја у којем се налазило српско становништво, поред ангажовања за отварање својих конзулата, залагала да заинтересује и друге државе за ситуацију у Старој Србији, пре свега Русију. Често су конзули, желећи да помогну српском народу, жртвовали своје животе. Трагичну судбину доживео је први српски конзул у Приштини, Лука Маринковић, који је убијен 1890. године, годину дана након отварања конзулата¹³. Исту судбину доживели су и руски конзули. Почетком XX века, 1903. године, убијен је у Митровици руски конзул Шчербина, а неколико месеци након његовог убиства и руски конзул у Битољу, Ростковски.

Руски конзули су активно учествовали у догађајима у Старој Србији, штитећи интересе српског народа под османском влашћу. Русија је имала своје конзулате у Призрену, Митровици и Скадру¹⁴. Отварање руског конзулата у Митровици није текло без проблема. Наиме, због тешког положаја у којем се налазио српски народ, Србија је увидела да би отварање конзулата, ако не спречило, колико-толико ублажило страдање и истребљење Срба. Увиђајући да су њене, као и могућности њених конзула мале, желела је да заинтересује поједине земље, пре свега Русију, за отварање конзулата. Руском посланику у Цариграду, Ивану Зиновјеву, допао се српски предлог, али је одлуку о отварању конзулата доносило Министарство иностраних дела Русије. Почетком XX века ситуација у Косовском вилајету се све више погоршавала, а познати догађаји из 1901. године у Колашину нагнали су Русију да све озбиљније размишља о отварању конзулата. Идеја о отварању руског конзулата у источном делу Косовског вилајета и даље је била актуелна. Иако је у почетку било речи о отварању конзулата у Приштини, одустало се од те намере из разлога што ју је било тешко реализовати. Тежак задатак да се убеди Русија припао је Стојану Новаковићу, који је кроз рекапитулацију догађаја у Старој Србији указао грофу Ламздорфу на потребу отварања конзулата. Истовремено, Новаковић је указао на чињеницу да би Русија спречила не само многобројна злодела која су вршена над српским становништвом, већ би се својим присуством уверила у све већу агитацију која је са запада надирала у правцу Скопља и Вардарске долине¹⁵. Након колашинских догађаја из 1901. године, увидело се да би

12 М. Војводић, „Прилике на Косову и Метохији и политика Србије 1881-1912“, у: М. Војводић, *Србија и Балканско ишћање (1875-1914)*, Матица српска, Нови Сад 2000, 47.

13 Б. Ђ. Нушић, *Косово*, Панорама, Приштина 2007, 161-162.

14 С. Недељковић, „Активности руских конзула у Старој Србији крајем XIX и почетком XX века“, у: *Башићина*, св. 12, Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић 2001, 165.

15 В. Секулић, „Отварање руског конзулата у Косовској Митровици“, у: *Башићина*, св. 19, Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић 2005, 145-146.

Митровица била повољније место од Приштине. За разлику од Приштине, Митровица је имала повољнији геостратешки положај, и, по мишљењу Новаковића, осим традиције, све остало јој је ишло у прилог.

Иако су с нестрпљењем очекивале отварање руског конзулата у Митровици, српске дипломате су стрепеле од одлуке г. Витеа, министра финансија са којим су раније имале негативно искуство¹⁶. На отварање конзулата, поред неодлучности руског министра финансија, утицали су спорост и оклевање турских органа, као и противљење Аустроугарске, која је то сматрала претпреком за остварење својих циљева и даљег продора ка југу¹⁷.

Након дужег оклевања, руска влада, а касније и Порта, одобриле су отварање руског конзулата у Митровици, 7. маја 1902. године. За првог конзула именован је Григорије Степанович Шчербина¹⁸. Именовањем Шчербине није било решено отварање конзулата јер су се томе противили Арбанаси, међу којима се истицао Иса Бољетинац, који је јавно, пред многобројним арбанашким првацима, изјављивао да ће радије погинути, него дозволити долазак руског конзула¹⁹. На овакво понашање Арбанаса утицала је аустријска пропаганда у Митровици и околини. Њихово често комешање и претње одлагали су долазак конзула, који је дошао у Митровицу почетком јануара 1903. године. Одлучност и храброст су особине које су красиле Шчербину и које су изазивале подозрење Арбанаса, који су у то време одржавали разне скупове у Ђаковици и код Лучког моста, „везујући бесу“ и противећи се реформама прокламованим од стране Порте из новембра 1902. године²⁰.

Иако му је опасност претила од стране Арбанаса, Шчербина је био упоран и истрајан у испуњењу својих задатака. На честа упозорења да му је живот угрожен одговарао је: „Нисте ви Срби срећни да ја погинем. Моја смрт донела би вама слободу“²¹. Приликом напада Арбанаса 17. марта 1903.

16 М. Војводић, „Финансије Србије и наоружање војске – два најзначајнија питања из програма владе Стојана Новаковића (1895-1896)“, у: М. Војводић, *Пушеви српске дипломатије*, Слио, Београд 1999, 79-90.

17 Д. Т. Батаковић, „Анархија и геноцид над Србима 1897-1912“, у: *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989, 264.

18 С. Недељковић, „Активности руских конзула у Старој Србији крајем XIX и почетком XX века“, у: *Башићина*, св. 12, Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић 2001, 166.

19 Б. Перуничкић, *Зулуми аја и бејова у Косовском вилајету*, Нова књига, Београд 1989, 276.

20 М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, САНУ, Београд 1988, 417-420; С. Мартиновић, „Децембарски и бечки програм реформи у Турској 1902/1903. и став Русије према Албанцима“, *Обележја*, год. XV, бр. 3, НИРО Јединство, Приштина 1985, 60-65.

21 М. Никшић, „Стање у Турској на Косову и Метохији за време последње деценије њихове владавине“, у: *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912*, Српска књижевна задруга, Београд 1988, 371.

године на Митровицу, чијом одбраном је командовао Саит-беј, погинуо је велики број нападача. Сматрајући да је главни кривац за њихову погибију Шчербина, на њега је сутрадан, приликом обиласка положаја, пуцано. Атен-татор је био Ибрахим, Арбанас из Гњиланске казе, који је своје дело правдао жељом за осветом погинулог рођака²². Рањени Шчербина је након десетак дана, у ноћи између 27. и 28. марта подлегао ранама, упркос ангажовању лекара из Београда, Солуна и Цариграда²³. Иако је атентатор осуђен прво на петнаест година робије, а након смрти руског конзула на смртну казну, касније је помилован од стране руског цара²⁴.

Смрт руског конзула представљала је велики губитак за српски народ у Старој Србији. О њему је било забележено и следеће: „Покојни Шчербина тако је савршено говорио албански језик. Срби су га на рукама носили, српске новине непрестано писале о њему. Из Митровице писао је у почетку да је тамо све мирно и да код Турака не опажа никакве озбиљне узнемирености. У другом писму већ се жали да његов положај постаје несносан услед интрига. Шијунци га, вели, на сваком кораку прате, хватају писма која шаље руском посланству у Цариград и конзулима. Но, из његових писама није се могло видети да је лично у некој опасности или да се може кидисати још и на његов живот. Албанце је делио на муслимане и католике. Муслимани највише живе по селима и с њима је Шчербина увек био спокојан. За извор зла сматрао је углавном католике, који су дућанције, занатлије, чиновници, уопште варошко становништво. Код католика се јавља највише непријатељство и мржња. Нема сумње, писао је Шчербина, да Албанци католици не раде самостално, но њих други подбада. Шчербина није волео Аустрију и много је оптуживао, иако је с Русијом у споразуму“²⁵.

Арбанаси су, вероватно охрабрени изостајањем оштрије реакције Русије поводом убиства њеног конзула, наставили са дотадашњим деловањем и својим зацртаним плановима. Неколико месеци након убиства Шчербине, убијен је и руски конзул у Битољу Ростковски.

Иако је најпре било саопштено да је Ростковски убијен на станици, постојала је индиција да се убиство догодило приликом уласка у варош, и то од једног турског жандарма. Говорило се да је Ростковски имао кућицу у близини Битоља и да приликом уласка у град није рекао лозинку. У Македонији је револуционарни покрет и даље трајао, комитске чете су

22 *Задужбине Косова. Сјоменици и знамења српског народа*, Епархија рашко-призренска, Богословски факултет, Призрен – Београд 1987, 669.

23 *Цариградски гласник*, бр. 14, петак 4. април 1903.

24 М. Никшић, „Стање у Турској на Косову и Метохији за време последње деценије њихове владавине“, у: *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912*, Београд 1988, 371.

25 С. Мартиновић, *Русија и Балкан с посебним освртом на Албанско питање*, ИП Обележја, Београд 2004, 130.

се налазиле у унутрашњости и намеравале да отпочну акцију после жетве. Бугари су ширили вест да је Србија подржавала покрет, и то све са намером да придобију за себе што већи број хришћана, које су Турци гледали са подозрењем²⁶.

Ситуација у Битољском вилајету се из дана у дан погоршавала. Од заступника вилајетског драгомана су се могле чути вести да ће се, због ситуације у Битољском вилајету, увести ванредно стање у Косовском, Битољском и Солунском вилајету²⁷. Тешко је било пратити све догађаје у којима су хришћани страдали, а камоли их пописати, нарочито због честог прекида телеграфског саобраћаја. Српски конзул у Битољу је често ноћу са терасе конзулата посматрао пожаре који су горели у околини, дешавања поредио са онима из периода некадашњег битољског кајмакама Ибрахим-аге, познатог по надимку *Леле мајко*, а зулуме и страдања са оним које су трпели Мали Радојица и Стари Вујадин.

Страдање обичног хришћанског становништва није могло да има последице као убиство руског конзула Ростковског, не само у Битољском вилајету, него у целом европском делу Османског царства, претећи да изазове ново груписање европских држава. Најпоузданије податке о убиству Ростковског имамо од Мисиркова, учитеља конзулове деце, који се у кобном тренутку налазио са њим у колима. На конзула у повратку из посете манастиру Буково, који се налазио изнад града, пуцао је заштија који је стражарио на уласку у Битољ. Метак је погодио конзула у десну руку, пробио грудни кош и леви рукав капута. По речима Мисиркова, конзул је, видећи да заштија ставља метак у цев упитао шта то ради, али је било узалуд и касно. Кочијаш се одвезао до конзулата и обавестио их о немилостиво догађају. Касније је утврђено да је још један метак испаљен мртвом конзулу у потиљак, који је изашао кроз грло, што указује на пуцање из непосредне близине. Сутрадан је, увиђајем, утврђено да је један метак погодио и кола, што је, по признању самих Турака, учињено с друге стране.

Међутим, Турци су тврдили да је конзул после низа погрдних речи упућених стражару Халимију, Албанцу на служби у турској војсци, пуцао са 4 метка из револвера, а након тога стражар на њега. На тврдње да конзул није носио свој револвер, одговорили су да га је позајмио од кочијаша.

26 АС, МИД, ПО, 1903, Ф-Ц, Д-IX, И/13, Генерални конзулат Краљевине Србије у Солуну (Др Б. Николић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. бр. 704, 27. VII/9. VIII 1903; *Документи о сјољној јолијици*, књ. I, св. I, док. бр. 129, стр. 272-273.

27 АС, МИД, ПП, 1903, J/1, Генерални конзулат Краљевине Србије у Скопљу (Дим. Драгашевић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. бр. 1089, 28. VII/10. VIII 1903; *Документи о сјољној јолијици*, књ. I, св. I, док. бр. 131, стр. 275.

Њихову причу оповргава чињеница да нису постојали трагови метака који су морали после промашаја да заврше у стражарској кућици.

Након убиства конзула, у Битољ је из Скопља, преко Велеса и Прилепа, дошао г. Манделстам, ранији заступник руског конзулата у Скопљу, и заједно са г. Кохманским, секретаром руског конзулата, надзирао истрагу. Иако је убица Халим тврдио да је пуцао тек након испљених метака из револвера, није био убедљив. Руси су тврдили да постоје још двојица саучесника који су се налазили у караули, док је трећи био иза карауле и пресвладио кошуљу. Без обзира на чињеницу да су се сва тројица налазили у затвору, Руси су одлучно одбијали турски предлог да им се суди у обичном грађанском суду и захтевали да то чини војни суд. Иначе, госпођа Ростковски је вратила своје и мужевљево турско ордење и приликом посете Хилми-паше, који јој је понудио новац, одговорила да не продаје крв свога мужа. Док су Манделстам и Кохмански очекивали смртну казну за починиоце убиства, госпођа Ростковски је тврдила да је за смрт њеног мужа крива Русија, због држања после убиства Шчербине.

Сматрало се да су главне околности које су довеле до убиства руског конзула расуло турске државе, недисциплина у војсци, ширење турског фанатизма и неуспех великих сила у спровођењу реформи. Догађај који је, поред убиства конзула, обележио ове просторе, јесте заузимање Крушева од стране четника, који су након заробљавања одреда војске од око 60 војника запалили конак и пошту. Иако су из Скопља преко Велеса и Прилепа била упућена три табора војске, до сукоба са четницима није дошло.

Манделстам је тврдио да „целокупан рад Турске на увођењу реформи и начин на који је он вођен сматра као нарочито удешено изазивање хришћана на отпор; представници власти у оном вилајету најобичнији су разбојници чији је старешина Хилми-паша у кога су толике наде полагање“. На путовањима са аустроугарским конзулом Паром, Манделстам се уверио у зулуме који су вршени од стране власти, војске и башибозука над хришћанским становништвом и изразио наду у зближавање Срба и Бугара²⁸.

Након слања депеше султана Абдул Хамида руској влади, у којој се изражавају воља и спремност на сваки компромис, Зиновјев није добио никакве инструкције из Петрограда, осим захтева да се починиоци злочина најстроже казне и да се без одлагања предузму најенергичније мере којима би се завео ред. Попустљивост Зиновјева и његово мирољубиво држање ишли су

28 Архив САНУ, Оставштина Михаила Ристића, бр. 14243, Конзулат Краљевине Србије у Битољу (Михаило Г. Ристић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, III бр. 505, 29. VII/11. VIII 1903; *Документи о сивољној йолийици*, књ. I, св. I, док. бр. 133, стр. 276-286.

наруку Европи и знатно се одразили на акције комита који су рачунали на заостравање руско-турских односа, нарочито после убиства Ростковског. Након таквог руског става, Турци су могли да своје снаге усмере на гушење устанака, не само у Битољском вилајету, него и у целој Македонији. Ситуацијом нису били задовољни ни Немци, из разлога што се железницом, која се налазила у рукама њихових капиталиста, није нормално одвијао саобраћај, па је зато од Порте захтевано да се уведу све мере заштите којима би се саобраћај нормализовао.

У таквим околностима је смењен битољски валија, на чије место је дошао Хамзи-беј, државни саветник. Порта је амбасадама послала депешу добијену од Хилми-паше у којој се указује на погоршање ситуације и ширење устанка на Солунски вилајет, сукоб и пораз Бугара, али не и на неки озбиљан успех Турске²⁹.

Михаило Ристић је посетио Хилми-пашу у Битољу и ту затекао енглеског конзула Мак Грегора. Од Хилми-паше, који је био заузет диктирањем депеше која се односила на разговор са г. Манделстамом, поводом захтева за одагање извршења пресуде, Ристић је сазнао за одлуку војног суда којом се убице осуђују на казну вешања и то на месту на којем је убијен конзул, као и да се „пресуда можда у овом тренутку извршује“. Након тог разговора Ристић је отишао у руски конзулат, код Манделстама, који није био информисан о извршењу пресуде. После изражавања задовољства због пресуде, био је незадовољан брзином којом је она донета. Такође, није хтео да се одазове позиву Хилми-паше и са Кохманским присуствује извршењу пресуде. Пресудом је била изречена смртна казна убици Халиму и другом жандару, који га није спречио у томе. Трећи жандар је осуђен на 15 година робије, док је четврти, захваљујући ангажовању руског конзула, који је сматрао да није крив, ослобођен. Тефик, фењерџија, који је био на лицу места, осуђен је на пет година робије, због лажног сведочења, док су двојици официра умањени чиновни. Поред ових, директних учесника, непосредну одговорност за овај злочин сносили су и Азис-паша беј, командант вилајетске жандармерије, затим командант битољског жандармеријског табора и командир чете којој је припадао убица Халим. Сви су били смењени с положаја. Ипак, Риза је успео да сачува чин, али је осуђен на сургун (прогон). Поједини хришћани, уплашени за своју будућност, ишли су да гледају обешене, док се од старијих људи могло чути да је прошло 34 године од извршења претходне смртне казне над кривцем. Заставе жалости су, поред руског, биле истакнуте још и на српском и аустроугарском конзулату, као

29 АС, МИД, ПО, 1904, Ф-VI, Д-III, Посланство Краљевине Србије у Цариграду (Ј. Христић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. бр. 810, 30. VII/12. VIII 1903; *Документи о сјољној полицији*, књ. I, св. I, док. бр.135, стр. 287-288.

и на бугарској трговачкој агенцији, и то од дана убиства Ростковског. На осталим конзулатима била је истакнута застава само три дана. Руски конзул је захтевао да војни суд донесе одлуку о праведности Ростковског, да се потврди да није грдио, шамарао ни пуцао, да је само захтевао да буде поздрављен, а уместо поздрава био је убијен. Манделстам је био незадовољан у погледу држања амбасадора Великих сила, нарочито аустроугарског, који је, по њему, био уплашен³⁰.

Иако је на Порти и у војничким круговима постојало уверење да би се устанак могао угушити за кратко време, Турци су зазирали од даљег исхода и последица. Било је јасно да се Европа, која је препустила Турској да реши ово питање, и чак јој саветовала да се оштро обрачуна са устаницима, неће умешати, нарочито после убиства Ростковског. Свакако, Европа се не би задовољила само привидним миром, него је захтевала да се успостави ред којим би се гарантовала општа сигурност. У појединим кабинетима Великих сила говорило се о предузимању заједничких корака у спровођењу реформи. Како замишљени руски и аустроугарски план није више одговарао стварној ситуацији на терену, сматрало се да ће учешће по овом питању узети све Велике силе. Зато су и српске дипломате предлагале да се именује један њихов представник, који би, по већ добијеним инструкцијама владе, припремио терен за испуњење српских захтева. Ово је рађено с циљем да се парира Бугарској, која више не би била једина балканска држава која заступа пред Европом интересе хришћанског становништва. Истовремено, представници страних амбасада су захтевали од Порте да се предузму све мере за завођење реда и обезбеди сигурност страним конзулима и њиховим поданицима, посебно у Битољу. Такође се захтевало да се устанци угуше помоћу војске и не врше репресалије над мирним становништвом, као и да се не дозволи подела оружја муслиманском живљу које је имало такве захтеве. Вести које су долазиле из француске и енглеске амбасаде указивале су на потискивање Бугара од стране Турака из Крушева, као на први озбиљан успех турске војске у претходних 10-15 дана. Руска амбасада је располагала вестима да је у Прилепу дошло до озбиљних сукоба између Бугара и турске војске, док је један страни дописник јављао да су Бугари убили скоро све турске старешине, као и представнике дирекције монопола дувана и управе јавних прихода³¹.

30 АСАНУ, Оставштина Михаила Ристића, бр. 14243, Конзулат Краљевине Србије у Битољу (Мих. Ристић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, ПП № 525, 2./15. VIII 1903; *Документи о сјољној полицији*, књ. I, св. I, док. 148, стр. 304-310.

31 АС, МИД, ПО, 1904, Ф-VI, Д-II, Посланство Краљевине Србије у Цариграду (Ј. Ф. Христић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. бр. 822, 1/14. VIII 1903; *Документи о сјољној полицији*, књ. I, св. I, док. бр. 140, стр. 293-296.

О ситуацији у европском делу Османског царства се разговарало и у Берлину и дошло до закључка да, пошто је Порта казнила починиоце убиства и саучеснике, а захваљујући стрпљењу Русије, атентат неће изазвати неке велике последице и довести до прекида мирнодопских односа Великих сила. Поводом овог питања и гроф Ламздорф је разговарао са немачким послаником у Петрограду и изјавио да се Русија не би противила гомилању већег континента трупа на бугарској граници ради контроле прелаза и упада на њену територију. Русији није ишло у прилог заоштравање односа на Балкану због заузетости у источној Азији, јер свако њено ангажовање на Балканском полуострву Јапан је био спреман да злоупотреби и нападне је³².

Правителствени Вјесник, службени лист руске владе, објавио је телеграм грофа Ламздорфа упућен руском амбасадору у Цариграду, из којег се закључује да је дошло до промене курса спољне политике Русије на који су утицали догађаји у Османском царству и, вероватно, убиство њеног конзула у Битољу. За мирољубиву руску политику је изгледало да су исцрпена сва средства којима би се решили проблеми мирним путем. Источно питање, у чије је решавање Русија била укључена од Берлинског конгреса, средином прве деценије XX века улазило је у своју последњу фазу. Такође се из телеграма грофа Ламздорфа могло закључити да сви покушаји Турске, извињења и сажаљења због убиства конзула, нису били довољна сатисфакција за Русију, јер је гроф уочио разлику између убиства Шчербине и Ростковског. По њему, првог је убио Арбанас за време побуне против турске државе, а другог, на дрзак начин, представник турских органа. Истовремено, било је саопштено руском амбасадору у Цариграду да ће из Севастопоља бити упућен један одред ратних бродова из Црног мора у турске воде³³.

Иако се сматрало да је питање убиства конзула завршено након бројних извињења упућених представницима руске владе, неочекивано се проширила вест да је руској флоти наређено да крене у турске воде. Турски министар иностраних дела у Цариграду, Тефик-паша, негирао је ове вести, а садржину депеше о намери руске флоте образложио као редовну годишњу вежбу поморских снага. Отправник послова Русије у Цариграду, Зиновјев, није много говорио о плану руске флоте, нарочито после јавног изношења неких његових ставова од стране српског министарства, али је само указао на то да се флота неће нигде искрцати и да немају непријатељски став. Такође, Зиновјев

32 АС, МИД, ПО, 1904, Ф-VI, Д-II, И/34, Посланство Краљевине Србије у Берлину (М. Ј. Милићевић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Пов. бр. 155, 1/14 VIII 1903; *Документи о спољној политици*, књ. I, св. I, док. бр. 141, стр. 296-297.

33 АС, МИД, ПО, 1904, Ф-VI, Д-III, И/89, Посланство Краљевине Србије у Петрограду (Др М. Спалајковић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, пов. бр. 123, 2/15. јули 1904; *Документи о спољној политици*, књ. I, св. I, док. 145, стр. 301-303.

је потврдио да су неки руски захтеви упућени Турској стари, након убиства Шчербине, али су постали поново актуелни након убиства Ростковског, и њихово решавање се очекивало у што краћем року. Сагледавање чињеница и држање Русије, као и одлука о демонстрацији флоте, може се схватити двојачко: као опомена муслиманском становништву и као задовољење руског јавног мњења и поноса³⁴. И у немачком Министарству иностраних дела су мислили да је акција руске флоте жеља за задовољењем јавног мњења³⁵.

После слања руске црноморске флоте у османске воде дошло је до заједничке акције руске и аустроугарске дипломатије, када је Аустроугарска подржала захтеве Русије, и чак изнела исте. То је уследило након обиласка Косовског вилајета од стране руског и аустроугарског конзула. Заједничка акција била је директно у супротности са очекивањима и мишљењима појединих српских дипломата, који су сматрали да уговор између ове две државе о заједничком деловању на Балкану неће дуго потрајати. Праву корист из ове акције, иако је наизглед Русија била на добитку, остваривала је Аустроугарска. На тај начин њој је Русија фактички признала право деловања на терену, оно право које је она дуго чувала за себе. Истовремено, покрет руске црноморске флоте изазвао је опречне ставове, код неких чак и подсмешљиве, нарочито везане за изговор Русије. Она је покрет своје флоте правдала подршком дипломатској акцији, што значи да је настојала да извуче што више користи од убиства Ростковског. Противници те акције говорили су да се тиме не постиже ништа, да се само још више лажно охрабрују устаници, а с друге стране, подстиче се муслимански фанатизам, који ће ситуацију у Косовском вилајету учинити још гором³⁶.

Османско царство се, пре него што је добило руске захтеве, обавезало да ће исте извршити. Као потврда датих обећања је обраћање Порте белгијској влади, с молбом за слањем четири официра за реорганизацију жандармерије. Након што је Порта показала озбиљну намеру да испуни руске захтеве, очекивао се повратак руске флоте, који би оправдао веровање у мирољубиву руску политику. У супротном, неповлачење флоте би се схватило као озбиљна претња ратом Турској³⁷.

34 АС, МИД, ПО, 1903, Ф-III, Д-1, И/16, Посланство Краљевине Србије у Цариграду (Ј. Христић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. бр. 841, 5/18. VIII 1903; *Документи о сјољној јолийици*, књ. I, св. I, док. 153, стр. 317-319.

35 АС, МИД, ПО, 1903, Ф-IV, Д-II, И/2, Посланство Краљевине Србије у Берлину (М. В. Радуловић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. 161, 9/22. VIII 1903; *Документи о сјољној јолийици*, књ. I, св. I, док. 173, стр. 355.

36 АС, МИД, ПО, 1904, Ф-VI, Д-III, пов. бр. 1798, Посланство Краљевине Србије у Турској – Цариград (Ј. Ф. Христић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. бр. 851, 7/20. VIII; *Документи о сјољној јолийици*, књ. I, св. I, док. 162, стр. 329-331.

37 АС, МИД, ПО, 1903, Ф-III, Д-1, И/16, Посланство Краљевине Србије у Цариграду (Ј. Ф. Христић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, Пов. бр. 863, 9/22. VIII 1903; *Документи о сјољној јолийици*, књ. I, св. I, док. 174, стр. 356-357.

Цитирани необјављени извори:

Архив САНУ, Оставштина Михаила Ристића
Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење
Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење
Архив Србије, Фонд Ђорђа Поповића-Даничара

Цитирани објављени извори:

Документи о сјољној јолијици Краљевине Србије 1903-1914, књ. I, св. I, приредио Андрија Раденић, Београд 1991: САНУ.
Милан Никшић, „Стање у Турској на Косову и Метохији за време последње деценије њихове владавине“, *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912*, Београд 1988: Српска књижевна задруга, 366-389.
Нушић 2007: Б. Ђ. Нушић, *Косово*, Приштина: Панорама.
Перуничкић 1989: Б. Перуничкић, *Зулуми аја и дејова у Косовском вилајету*, Београд: Нова књига.

Цитирана штампа:

Цариградски гласник

Цитирана литература:

Батаковић 1996: Д. Т. Батаковић, „Велике силе, Србија и албанско питање“, *Башинина*, св. 7, Приштина: Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 185-203.
Батаковић 1989: Д. Т. Батаковић, „Анархија и геноцид над Србима 1897-1912“, *Косово и Метохија у српској историји*, Београд: СКЗ.
Војводић 1988: М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд: САНУ.
Војводић 2000: М. Војводић, „Прилике на Косову и Метохији и политика Србије 1881-1912“, *Србија и Балканско питање (1875-1914)*, Нови Сад: Матица српска, 43-73.
Војводић 2003: М. Војводић, *Сјојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд: Слио.
Војводић 1999: М. Војводић, „Финансије Србије и наоружање војске – два најзначајнија питања из програма владе Стојана Новаковића (1895-1896)“, *Пушјеви српске дипломатије*, Београд: Слио, 79-89.
Задуждине Косова. Сјоменици и знамења српског народа, Призрен – Београд 1987: Епархија рашко-призренска, Богословски факултет.
Иван Сјејановић Јасиредов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996, Призрен: Историјски институт Српске Академије наука и уметности, Призренски округ, Општина Призрен.

- Историја српског народа VI/1*, Београд 1983: Српска књижевна задруга.
- Мартиновић 1985: С. Мартиновић, „Децембарски и Бечки програм реформи у Турској 1902/1903. и став Русије према Албанцима“, *Обележја*, год. XV, бр. 3, Приштина: НИРО Јединство, 57-75.
- Мартиновић 2004: С. Мартиновић, *Русија и Балкан с посебним освртом на Албанско питање*, Београд: ИП Обележја.
- Недељковић 2001: С. Недељковић, „Активности руских конзула у Старој Србији крајем XIX и почетком XX века“, *Башићина*, св. 12, Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу, 165-171.
- Секулић 2005: В. Секулић, „Отварање руског конзулата у Косовској Митровици“, *Башићина*, св. 19, Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу, 139-153.
- Стојанчевић 1963: „Прилике у западној половини Косовског вилајета према извештајима аустроугарског конзула у Скопљу 1900. и 1901. године“, *Историјски часопис XII-XIII (1961-1962)*, Београд: Историјски институт, 287-317.

Vesna Zarković

RUSSIAN DIPLOMATS IN THE ATTACK OF ASSASSINATORS IN KOSOVO AND BITOLJ VILAYET AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary

Anarchy and lawlessness, as per the author's view, which were ruling in Osman's Empire at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century, were the basic features of this state at its end. This phenomenon was especially present in the areas inhabited by the Albanians, especially in Old Serbia, and less in Macedonia. The Albanians by their activities represented a basic factor of lawlessness, which reflected itself either in non-obedience toward Turkish authorities or in the executions of violence toward other people. The members of Balkan Christian states had especially been exposed to oppressions, in which the Albanians saw basic threat to the survival of Turkish state, and their privileged position. Faced with everyday oppressions, Christian peoples in European part of Osman's Empire were searching for the protection either with their originate states or great powers, which tried to enlarge the sphere of their influence, and make their interests come true by involving into the events in Balkan. By opening of consulates, great powers were present on the spot, and their consuls reported to their governments immediately on the state in this part of Osman's Empire. Furthermore, due to the mentioned, as the author states, the Albanians saw in consuls, above all of Balkan states, and Russia as well, which had been a long time the only protector of the Christians in Balkan, a great obstacle in their aims realization, so that they were subject to attacks of the Albanian fanaticism. Although protected by different conventions, consuls were exposed to permanent threats, from which they had been protected rather by their personal courage than diplomatic immunity. The position of Serbian and Russian consuls was especially difficult. The assassination of Luka Marinković, the first Serbian console in Pristine, testifies the mentioned allegation. He was not the only consul victim of Albanian fanaticism, and Turkish indulgence toward them. During 1903, two of Russian consuls were mortally died: Grigorije Stepanovič Ščerbina in Kosovska Mitrovica and Aleksandar Arkadijevič Rostkovski in Bitolj. Both of them were the victims of the Albanians, Ščerbina was killed by the armed civilian, while Rostkovski was killed by Turkish gendarme on duty. The assassination of Rostkovski, which followed five months after the one in Kosovska Mitrovica, was the consequence, as many people say, of much too mild reaction of Russia after the assassination

of Ščerbina. Busy with the events in the East, and experienced with the first assassination, the reaction of Russian after the assassination of Rostkovski, was resolved to the demonstration of force of its Black sea fleet. The Austria-Hungary had made use of these events, which by their contracts with Russia legalised its presence in Balkan.

Key words: Russian consuls, G. Ščerbina, A.A. Rostkovski, Old Serbia, Macedonia, Osman's Empire.